
УДК 811.161.2'367.2

Сергій Пономаренко (м. Миколаїв)

АКЦЕНТНІ ВІДМІННОСТІ КОРОТКИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ЛЬВІВСЬКОМУ ВИДАННІ АПОСТОЛА 1574 Р. ПОРІВНЯНО З МОСКОВСЬКИМ ВИДАННЯМ 1564 Р.

Статтю присвячено акцентним відмінностям коротких (нечленних) прикметників, встановлено тенденції в наголошенні аналізованих слів львівського видання Апостола через залучення відомостей з інших пам'яток XVI–XVIII ст., словників та діалектологічних праць; доведено, що в більшості випадків такі розбіжності в акцентуації є не помилковими, а об'єктивно відбивають тогочасний український наголос XVI ст., відмінний від російського.

Ключові слова: *короткі (нечленні) прикметники, словоформа, акцентуація, акцентна парадигма, наголос.*

Історична акцентологія української мови на сьогодні має багато ще не розв'язаних проблем, до яких, зокрема, належить питання про акцентні відмінності у східнослов'янських стародруках, виданих у XVI–XVIII ст. Уперше на акцентні відмінності повнозначних слів звернув увагу І. Огієнко, але дослідник здебільшого не вдавався до з'ясування їхніх причин, а мав за мету лише подати фактичний матеріал для подальшого вивчення історії українського наголосу [14: 4]. Вагомий здобуток в аспекті проблеми нашої праці є дослідження Л. Булаховського, З. Веселовської, В. Скляренка, В. Винницького, В. Задорожного, І. Гальчука та ін. Проте питання про акцентні відмінності різних частин мови, зокрема прикметників, залишається на сьогодні не вирішеним, що й зумовлює **актуальність дослідження.**

Предметом дослідження є акцентні відмінності коротких (нечленних) форм прикметників у львівському та московському виданнях Апостола 1574 і 1564 рр.

Мета роботи — виявити відмінності в наголошенні коротких прикметників та встановити, що ці розбіжності в акцентуації відбивають

© С.С. ПОНОМАРЕНКО, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 4

89

тогочасну систему староукраїнського наголосу. Реалізація поставленої мети передбачає виконання акцентологічного аналізу, що виявляється в таких етапах: 1) систематизація та подання слів та їх форм з акцентними відмінностями, що зафіксовані у львівському та московському виданнях Апостола; 2) з'ясування (якщо це можливо) первісної праслов'янської акцентуації; 3) виявлення фактів наголошення аналізованих лексем та їхніх словоформ у староукраїнських граматиках, словниках, художніх та релігійних творах, які засвідчують аналогічні випадки акцентуації; 4) у разі відхилення від зазначеного факту наголошення виявити причини цього, а саме: чи був це помилковий наголос, чи він відбиває церковнослов'янську акцентну традицію.

Прикметники з акцентними відмінностями у львівському виданні Апостола 1574 р. порівняно з московським виданням 1564 р. виявлено такі:

- 1) *антихристовъ* (Л., 78)¹ – *антихристовъ* (М., 78) – наз. одн. чол. р.;
- 2) *долъженъ* (Л.) – *долъженъ* (М.):
 - 2.1) *долъжни* (Л., 74 зв.) – *долъжни* (М., 74 зв.) – наз. мн. чол. р.;
 - 2.2) *долъжномъ* (Л., 61 зв.) – *долъжномъ* (М., 61 зв.) – дав. мн. чол. р.;
- 3) *жестокѡ* (Л., 17 зв.) – *жестокѡ* (М., 17 зв.) – наз.-зн. одн. сер. р.;
- 4) *истиненъ* (Л., 74 зв.) – *истиненъ* (М., 74 зв.) – наз. одн. чол. р.;
- 5) *мерътвъ* / *мерътвыи* (Л.) – *мерътвъ* / *мерътвыи* (М.):
 - 5.1) *мерътва* (Л., 2 б/н зв.) – *мерътва* (М., 1 б/н) – наз. одн. жін. р., коротка форма;
 - 5.2) *мерътвымъ* (Л., 97 зв.) – *мерътвымъ* (М., 97 зв.) – дав. мн. чол. р., повна форма;
- 6) *мудры* (Л., 144) – *мудры* (М., 144) – наз. мн. жін. р.;
- 7) *ненову* (Л., 157 зв.) – *ненову* (М., 157 зв.) – дав. одн. сер. р.;
- 8) *непрѡсты* (Л., 35 зв.) – *непрѡсты* (М., 35 зв.) – наз. одн. жін. р.;
- 9) *подобну* (Л., 33 зв.) – *подобну* (М., 33 зв.) – дав. одн. сер. р.;
- 10) *прѡста* (Л., 8 зв.) – *прѡста* (М., 8 зв.) – наз. дв. чол. р.;
- 11) *свѡбодни* (Л., 65) – *свѡбодни* (М., 65) – наз. мн. чол. р.;
- 12) *оужасенъ* (Л.) – *оужасенъ* (М.):
 - 13.1) *оужасенъ* (Л., 16) – *оужасенъ* (М., 16) – наз. одн. чол. р.;
 - 13.2) *оужасни* (Л., 7) – *оужасни* (М., 7) – наз. мн. чол. р.;
- 14) *черномъ* (Л., 14) – *черномъ* (М., 14) – дав. мн. сер. р.

У досліджуваних пам'ятках зафіксовано 14 коротких (нечленних) прикметникових лексем з акцентними відмінностями. Деякі прикметники характеризуються акцентними відмінностями не лише в якійсь одній граматичній формі, а одразу в декількох. З урахуванням саме цих словоформ виявлено 17 акцентних відмінностей. Якщо прикметник уживається як у короткій, так і в повній формах, то аналіз його подаємо разом, оскільки вони мають однакову акцентуацію в обох пам'ятках і, як наслідок, ідентичні акцентні відмінності. Для підтвердження факту староукраїнської акцентуації використовуємо будь-яку

¹ Список скорочень див. у кінці статті

словоформу прикметника, оскільки наголос цієї частини мови є нерухомим у межах словозмінної парадигми, за винятком коротких прикметників, які у др. мові (так і в стукр. та строс. мовах) характеризувалися хитанням наголосу між кінцевим і початковим, якщо у псл. мові належали до рухомої або окситонованої а.п. Як вважає В. Колесов, це хитання викликане явищем «нової рухомості», що пов'язана з «основною граматичною зміною останніх [коротких прикметників] стало поступове поширення їх у предикативних та зникненням в атрибутивних сполученнях. У нових умовах рухомість коротких прикметників полягає в кінцевому наголосі тільки форми жін. р., тобто *гола*, але *го́ло*, *го́лы*. Такого роду «граматична рухомість» ... включає в себе вже половину питомо окситонованих імен» [11: 212].

Прикметник *антихристовъ* ужито в пам'ятках у формі наз. одн. чол. р. з суфіксальним наголосом в українському виданні та наголосом на префіксоїді в московському. У др. мові засвідчено суфіксальну акцентуацію: *антихристову* (ЧНЗ, 88). Суфіксальне наголошення відбивають також українські видання Апостола XVII ст.: *антихристовъ* (Л. Сл., 59 зв.; К., 88). На нашу думку, аналізоване слово характеризувалося двома наголосами (основним і побічним) ще в староукраїнський період, причому основний припадав на суфікс, а побічний — на другий склад префіксоїди на кшталт сучасних форм: *антигромадський*, *антинародний*, *антирелігійний* (УЛВН, 26; Погр. ОС, 32). Тому в текстах досліджуваних пам'яток і натрапляємо на таку акцентну розбіжність, але основний наголос відбиває саме львівське видання, що в подальшому засвідчують інші староукраїнські пам'ятки.

Прикметник *долъженъ* ужито в пам'ятках двічі: у формі наз. одн. чол. р. з наголошеним першим кореневим складом у львівському виданні й другим — у московському та у формі дав. мн. чол. р. з кореневим (на першому складі) і флексійним наголосом відповідно. Одразу треба зауважити, що в першому випадку наголос у московській пам'ятці позначено помилково, очевидно, тут слід також очікувати флексійної акцентуації. На нашу думку, львівський Апостол відбиває первісну праслов'янську акцентуацію прикметника, який походить від іменника **δ*-основи з рухомою а.п. та належав до а.п. *с* у псл. мові — **dъlъpъ* від **dъlgъ* [19: 102; 7: 86, 94; 17: 257]. Таку ж акцентуацію мають словоформи цього прикметника і в др. мові: *долъженъ* (ЧНЗ, 121), *долъжни* (ЧНЗ, 88, 90, 106, 135), *долъжни* (ЧНЗ, 48 зв.). У стукр. мові акцентуаційна картина не змінюється, хіба що спостерігаємо вагання наголосу між коренем та суфіксом в Адельфотесі: *долъженъ* (Бер., 54), *долъжни* (Гр. Зиз., 27 зв., 29, 30 зв., 32, 33 зв., 35 зв., 37 зв., 39, 40 тощо; Гал., 67 зв.), *долъжны* (Бар., 21), *долъженъ есмъ* (Адельф., 198) і *долъженъ бых* (Адельф., 198). Немає сумніву, що, зберігаючи первісну праслов'янську акцентуацію, львівська пам'ятка відбиває реальний староукраїнський наголос, який також підтверджують інші видання Апостола: *долъжни* (Л. Сл., 55; К., 52 зв.), *долъжномъ* (Л. Сл., 41 зв.; К., 38).

Прикметник *жестокъ* ужито в досліджуваних текстах у формі наз. одн. сер. р. з кореневим наголосом у львівській пам'ятці та флексійним — у московській. Це похідний короткий прикметник з первісним кореневим наголосом, утворений за допомогою суфікса *-ък-, що у псл. мові належав до рухомої а.п. — *žestъкъ [7: 112; 17: 264] від *žestъ [2 II: 368; 3 IV: 454; 4 V: 72 — 73; 7: 25; 1: 85; 9: 138; 17: 143]. У др. мові спостерігається вагання наголосу між суфіксом і флексією, щоправда, флексійний наголос, який зафіксовано в московському виданні Апостола, представлений тільки у формі наз. одн. сер. р.: *жесток* (ЧНЗ, 14), *жестокó се слово* (ЧНЗ, 44 зв.), *о жестоких* (ЧНЗ, 92 зв.). О. Потебня вважає кореневу акцентуацію згаданого слова первісною й відносить аналізовану лексему до 3-го акцентного зразку двоскладових прикметників, вважаючи, що наголос у формах сер. та жін. р. переходить з першого складу на другий за аналогією до сербської мови: *жесток* або *жесток*, але *жестоко*, *жестока*, а також відзначає подвійність акцентуації в рос. мові XIX ст.: *жесток* і *жесток* [15: 135]. На думку З. Веселовської, «короткі прикметники і прислівники з суфіксами -ок, -ек усюди в українських пам'ятках мали одноманітний наголос на суфіксальному голосному»: *пути жестоки* (Бар., 202), *жестоко* (Т. З., 83) [5: 81]. Підтвердження цього факту знаходимо й в інших староукраїнських пам'ятках: *жестокъ* (Бер., 10, 65; Зиз. Л., 46), *жестокій*, *жестоко* (Бер., 65). При цьому дослідниця відзначає вагання наголосу в пам'ятках строс. мови, де аналізовані форми характеризуються потрібною акцентуацією: *жестокъ* (Бурц., 21), дав. — *жестоку* (Ратн., 36 зв.), *жестокъ* (С. Пол., 127; Вед. 1703, 31), *жестоко житіє* (Посл. Гр., 265) [5: 81]. Одноставності в наголошенні досліджуваної форми не знаходимо й в українських виданнях Апостола: *жестоко* (Л. Сл., 36 зв.), *жестоко* (К., 33). Такі факти можуть свідчити про те, що львівська пам'ятка, зберігаючи первісну акцентуацію, відбиває або місцевий, тобто діалектний, наголос, або церковнослов'янську акцентну традицію, яка тяжіє до архаїчності.

Прикметник *истиненъ* ужито в формі наз. одн. чол. р. з кореневим наголосом у львівському виданні та суфіксальним — у московському. Це похідне суфіксальне утворення від іменника з колонним кореневим наголосом, який, у свою чергу, походить від короткого прикметника з баритонованою а.п. — *'istīna [3 IV: 266, 430; 7: 144; 9: 149; 17: 197] від *'istъ [7: 144, 146; 1: 74; 16: 133; 17: 138]; *'istīnъ від *'istīna. У др. мові і короткі, і повні форми зберігають первісну кореневу акцентуацію: *істинньи* (ЧНЗ, 88, 93), *істинен* (ЧНЗ, 45), *істиннага* (ЧНЗ, 87 зв., 93 зв.), *істинно* (ЧНЗ, 44 зв., 52 зв.), *істиннаго* (ЧНЗ, 93), *істинни* (ЧНЗ, 157). Таку ж картину спостерігаємо в інших староукраїнських пам'ятках, у т.ч. у київському та львівському виданнях Апостола XVII ст.: *істинное* (Гр. См., 89 зв.; Гр. Зиз., 8, 37 зв.), *істинна* (Бер., 92; Гр. Зиз., 32), *істинный* (Бер., 92; Гр. Зиз., 37), *істиннаа* (Гр. См., 100 зв.), присл. — *істиннѣ* (Адельф., 178), *істиннѡ* (Бер., 92; Гр. См., 89 зв.), а також *істиненъ* (К., 53; Л. Сл., 55 зв.). Отже, немає сумнівів, що Апостол

1574 р. відбиває справжню староукраїнську вимову, успадковану згодом сучасною українською літературною мовою: *істинний* (УЛВН, 262; Погр. ОС, 255).

Прикметники *мерѣтвъ* та *мудръ* ужито в досліджуваних виданнях Апостола, хоч і в різних формах (перший двічі: коротка форма у наз. одн. жін. р. та повна форма в дав. мн. чол. р.; другий — у наз. мн. жін. р.), але з ідентичними акцентними розбіжностями — кореневою акцентуацією в українській пам'ятці та флексійною — у московській. Обидва прикметники є непохідними, і їхні короткі форми у псл. мові належали до окситонованої а.п. з первісною флексійною акцентуацією — *mQdr̥b̆ [2 II: 370; 4 V: 206; 7: 21, 108, 146; 11: 209; 1: 79; 9: 136; 17: 140], у наз. мн. жін. р. — *mQdry̆; *mьrtv̆b̆ [7: 110; 11: 209; 1: 82; 9: 140; 17: 140], у наз. одн. жін. р. — *mьrtv̆ă. Повний прикметник *мерѣтвѣи* у псл. мові належав до а.п. *a*₁ (утворення від окситонованих основ) — з нерухомим наголосом на флексії короткого прикметника — *mьrtv̆b̆j̆ [12: 95; 17: 303], який у формі дав. мн. чол. р. первісно мав флексійний наголос — *mьrtv̆y̆j̆im̆b̆. У процесі формування повних прикметників відбулося два стягнення голосних у флексії, що вплинуло на їхню акцентуацію. Як зазначає В. Склярєнко, «перше стягнення голосних у повних прикметниках з а.п. *a*₁ привело в праруській мові, як і в прасербословенській, до зміни місця наголосу: він перемістився із стягненого довгого голосного на попередній склад (кореневий), на якому внаслідок цього виник ... другий компонент двоскладової висхідно-спадної інтонації» [17: 300]. В аналізованій формі згаданий процес відбувався так: *mьrtv̆y̆j̆im̆b̆ > *mьrtv̆y̆ĭim̆b̆ > *mьrtv̆y̆ĭim̆b̆ > *mьrtv̆y̆um̆b̆.

У др. мові зберігається первісний наголос: короткі прикметники (крім наз. одн. чол. р.) мають флексійну акцентуацію, а повні — кореневою: *мерѣтвъ* (ЧНЗ., 73, 102 зв.), *мерѣтвѣ* (ЧНЗ., 103), *мерѣтвѣӑ* (ЧНЗ., 32 зв., 81 зв.), *мерѣтвѣоу* (ЧНЗ., 61, 79 зв.), *мерѣтвѣи* (ЧНЗ., 102, 125, 131), *мудрй* (ЧНЗ., 73, 102 зв.), *мудрйи* (ЧНЗ., 73, 102 зв.), *мерѣтвѣи* (ЧНЗ., 115 — двічі), *мерѣтвѣих* (ЧНЗ., 67 зв.), *мерѣтвѣим* (ЧНЗ., 139 зв.). «В українських пам'ятках і поезії XVI — XVIII ст., — як зазначає В. Винницький, — короткі та повні прикметникові форми мають здебільшого кореневий наголос, але деякі виступають із подвійним наголошуванням: ... *мерѣтвѣий* (Сл. Лекс., 467), *мерѣтвѣаго* (Величк., 80), *мерѣтвѣа* (Поезія XVI — XVII, 117; Величк., 60), *мерѣтвѣих* (Поезія XVI — XVII, 266) і *мерѣтвѣий* (Волк., 114), *мерѣтвѣо́го* (Волк., 109; Зін. Прип., 266; Поезія XVI — XVII, 327), *мерѣтвѣо́му* (Зиз. С., 103)» [6: 246 — 247]. Інші староукраїнські пам'ятки, у т.ч. львівський та київський Апостоли XVII ст., засвідчують тільки кореневий наголос: *мерѣтвѣий* (Бер., 116), *мерѣтвѣа* (Л. Сл., 77; К., 75 зв.), *мерѣтвѣимъ* (Л. Сл., 22 зв.; К., 18), *мудрйий* (Гр. Зиз., 19 зв.; Бер., 14, 123; Адельф., 46), *мудрйи* (Л. Сл., 124 зв.; К., 119 зв.).

У російських пам'ятках трапляються випадки не флексійної, а кореневої акцентуації: *птицы мертвы* (Вед. 1705, 21), *мудри* (Бурц., 179). А. Залізняк вважає, що у формах типу *мертва* завжди або майже

завжди виступає «специфічно книжний» передфлексійний наголос, зокрема в коротких прикметниках і пасивних дієприкметниках, які мають винятково або переважно книжний характер. Такими є в XVI—XVII ст. майже всі нечленні форми, крім наз. одн. та наз. мн. на *-ы*. «У пам'ятках часто трапляються, наприклад, наголоси *мертва* (род. одн. чол. р.), *мертву* (дав. одн. чол. р., зн. одн. жін. р.), *мертви* (наз. мн.)» [9: 194]. Однак В. Колесов зауважує, що форми *мертва*, *мудра* характеризуються кінцевим (флексійним) наголосом у наз. одн. жін. р., що підтверджується давньоруськими джерелами, але в непрямих відмінках, особливо у формах множини, їм властивий кореневий наголос [11: 210 — 211].

Отже, аналізовані прикметникові форми у львівському виданні Апостола, втративши первісну акцентуацію (крім повного прикметника *мертвѣмъ*, який, навпаки, зберіг), відбивають справжній староукраїнський наголос, що, до речі, є водночас і церковнослов'янською акцентною традицією, а форми з флексійною акцентуацією в московському виданні — староросійський.

Прикметники *неновъ* (у дав. одн. сер. р.) і *непростъ* (у дав. наз. одн. жін. р.) ужито в пам'ятках з ідентичними акцентними відмінностями: кореневим наголосом у львівському виданні та префіксальним — московському. У псл. мові обидва слова належали до рухомої а.п. з кореневим наголосом у початковій формі та таким самим наголосом в аналізованих формах — *пѡвъ [4 V: 205; 19: 100; 11: 214; 1: 91; 9: 138; 17: 142; інакше (окситонована а.п.) 10: 142; 7: 21], дав. одн. сер. р. — *пѡву; *простъ [4 V: 72; 19: 102; 11: 214; 9: 138; 17: 142], наз. мн. жін. р. — *prosty. Первісну акцентуацію збережено у формах чол. та сер. р. одн. (у т.ч. й у дав. відм.) повних і коротких прикметників у др. мові: *новѣи* (ЧНЗ, 39), *новоє* (ЧНЗ, 17, 17 зв.), *ново* (ЧНЗ, 24), *нову* (ЧНЗ, 91), *простъ* (ЧНЗ, 68 зв.). Кореневим наголошенням (щоправда, здебільшого повних прикметників, але для них така акцентуація є вторинною, зумовленою впливом коротких прикметників) відзначені досліджувані форми в інших староукраїнських пам'ятках: *простого* (Гр. См., 7), *простое* (Гр. См., 7, 14 зв., 23 зв., 68 зв., 72 зв., 74; Гр. Зиз., 43), *проста* (Гр. См., 75), *простъ* (Адельф., 24, 35, 51), *простѣй* (Адельф., 51; Зиз. С., 87; Бер., 86, 145, 173, 195), *простѣм* (Бер., 70), *проста* (Бер., 172, 143), *простых* (Кл. Остр., 215 — двічі), *прости* (Служ. Стр., 86, 232), *проты* (Гр. Зиз., 1), *новаго* (Служ. Стр., 151, 301, 314), *нова* (Служ. Стр., 96), *новъ*, *нова* (Бер., 146), а також *ненову* (Л. Сл., 136 зв.; К., 134), *непроты* (Л. Сл., 15; К., 12 зв.).

Крім того, прикметник *простъ* ужито в пам'ятках ще в одній формі — наз. дв. чол. р., що у псл. мові також мав кореневий наголос — *prosta, який зберігають українські видання Апостола XVII ст.: *проста* (Л. Сл., 28 зв.; К., 31).

Таким чином, львівське видання Апостола відбиває реальний староукраїнський наголос коротких прикметників *неновъ* та *непростъ*, що був збережений з праслов'янської доби. Аналогічного наголосу слід

було очікувати в московському виданні, але рецесія наголосу на префікс пояснюється давньою традицією перенесення акценту на прийменник (префікс, частку, сполучник), яка є характерною рисою більшості староросійський стародруків, наприклад, про перенесення наголосу на префікс *не-* говорить З. Веселовська: *моє дѣло нѣлюбо* (Ратн., 34), натомість в українських пам'ятках акцент залишається на корені: *нерáвны* (Кл., 177), *нечісты* (Гал., 13) [5: 69, 80 – 81].

До того ж, кореневий наголос повного прикметника *простий* є одним з нормативних у сучас. укр. літ. мові, (очевидно, він виник під впливом короткої форми): *простій* і *прóстий* (УЛВН, 529; Погр. ОС, 475). З цього приводу В. Винницький зазначає: «В українській мові здавна відбувається поступова ретракція наголосу з кореня на закінчення в прикметниках *прóстий*, *я́сний*, і з сучасного погляду в них варіантне наголошування є кодифікованим» [6: 251]. Вагання наголосу в повному прикметнику *новий* у пам'ятках також пояснюється впливом короткої форми; зокрема, з подвійною акцентуацією вживається ця лексема в «Енеїді» І. Котляревського [8: 6].

Прикметник *подобєнь* ужито в пам'ятках у формі дав. одн. сер. р. з акцентованим другим кореневим складом у львівському виданні та першим – у московському. Це похідний від іменника *подоба* суфіксальний прикметник, який у др. мові характеризувався наголосом на другому кореневому складі як у твірній основі, так і в похідних від неї: *подоба* (ЧНЗ, 34), *подобитисѧ* (ЧНЗ, 143 зв.), *подобакт* (ЧНЗ, 51 зв., 68 зв., 70, 75 зв., 77 зв., 105, 108, 116 зв. тощо), *подобєн* (ЧНЗ, 29 зв., 46), *подобна* (ЧНЗ, 12 зв., 71, 152 зв., 153, 154 зв.), *подобно* (ЧНЗ, 8 зв. – тричі, 24 зв., 28 зв., 29, 32 зв., 34 зв., 110 зв. – двічі тощо), *подобни* (ЧНЗ, 30 – двічі, 34, 89 зв.), *подобната* (ЧНЗ, 19 зв., 124, 126 зв., 137 зв.), *неподобными* (ЧНЗ, 85), *подобны* (ЧНЗ, 149 зв., 152 зв., 153), присл. – *подобно* (ЧНЗ, 29 зв., 36 зв, 39 зв., 43 зв., 65 зв., 94 зв.), *подобству* (ЧНЗ, 144), *подобствию* (ЧНЗ, 101 зв.), *подобьк* (ЧНЗ, 127 зв.), *преподобни* (ЧНЗ, 139 зв.). У староукраїнських пам'ятках наголос залишається на тому ж складі, що і в др. мові: *подобєн* (Гр. См., 79 зв.), *подобное* (Адельф., 140), імен. – *подобство*, *подобникъ* (Бер., 162), присл. – *подобно* (Бер., 320), *подобнѡ* (Бер., 162; Гр. Зиз., 83), *подобнѣ* (Бер., 162; Адельф., 177), а також у львівському та київському виданнях Апостола пер. пол. XVII ст.: *подобну* (Л. Сл., 17; К., 13 зв.). Свідчення пам'яток переконливо вказують, що львівський Апостол 1574 р. відбиває реальний староукраїнський наголос, до речі, успадкований сучасною українською літературною мовою: *подібний*, *-на*, *-не* (УЛВН, 468; Погр. ОС, 436).

Прикметник *свободєнь* у досліджуваних текстах ужито у формі наз. мн. чол. р. з наголосом на другому кореневому складі у львівській пам'ятці та на першому – в московській. Цей похідний прикметник, утворений за допомогою суфікса *-ьн – *svobodьнъ [7: 87; 9: 151; 17: 259] від іменника з рухомою а.п. – *svobodà [3 IV: 449; 7: 83; 9: 138; 11: 63 – 64; 17: 100], у псл. мав кореневий наголос, у т.ч. у формі

наз. мн. чол. р. — *svobodny. У Чудівському Новому Завіті спостерігаємо вагання наголосу між кореневими складами та флексійним, при цьому у коротких прикметниках наголос падає у формі жін. р. одн. на закінчення, а у формі наз. мн. чол. р. зберігає первісну початкову акцентуацію: *свободна* (ЧНЗ, 102), *свободни* (ЧНЗ, 84 зв.), *свободні* (ЧНЗ, 45 зв. — двічі). У повних формах спостерігається коливання між другим кореневим складом та флексією: *свободныа* (ЧНЗ, 123 зв. — двічі), *свободныіа* (ЧНЗ, 123 зв. — двічі), *свободнѣи* (ЧНЗ, 121 зв.). В українських виданнях Апостола також немає одностайності щодо наголошення цієї форми: *свободни* (Л. Сл., 45 зв.) — *свободни* (К., 43). Таким чином, львівська пам'ятка 1574 р. відбиває один із варіантних наголосів, що виник, очевидно, під впливом акцентуації іменника *свобода*, але перевага згодом у Львові була надана початковому кореневому наголосу. Акцентна варіантність свідчить про динамічні процеси, які відбувалися в аналізованому слові у стукр. мові в плані нормалізації його наголошення.

Прикметник *оужасень* ужито в пам'ятках двічі: у формах наз. одн. і мн. чол. р. з ідентичними акцентними відмінностями — наголосом на другому кореневому складі у львівському виданні та на першому — в московському. Це похідний прикметник, утворений від іменникової основи за допомогою суфікса *-ень*. У др. мові аналізована лексема характеризується наголосом на другому кореневому складі, збігаючись з акцентуацією твірної основи: *оужасни* (ЧНЗ, 60, 64) — *оужаса* (ЧНЗ, 60), *въ оужасѣ* (ЧНЗ, 66, 75). У староукраїнських пам'ятках (у т.ч. виданнях Апостола) послідовно простежується аналогічна львівській акцентуація другого кореневого складу: *оужасень* (Бер., 28, 266; Л. Сл., 6; К., 33 зв.), *оужасни* (Л. Сл., 7; К., 35 зв.), що мотивується акцентуацією твірної основи *оужасъ* (Л. Сл., 5 зв.). І. Огієнко вважає такий наголос давнім українським [13: 208 — 211]. У строс. мові акцентуація похідного прикметника теж збігається з акцентуацією твірного слова. З цього приводу А. Залізняк зауважує, що «прикметник з *-н-* прагне отримати тривіальний наголос, який збігається за місцем з наз. одн. твірного слова (якщо тільки наголос тут не флексійний)» [9: 92]. Таким чином, є всі підстави вважати, що обидві пам'ятки — і львівська, і московська — відбивають реальну староукраїнську і староросійську акцентуацію відповідно.

Прикметник *черень* ужито в пам'ятках у формі дав. мн. чол. р. з кореневим наголосом у львівському виданні та флексійним — у московському. Первісно цей прикметник у псл. мові належав до окситонованої а.п. — *čьгдѣ [2 II: 370, 418; 18: 270; 10: 143; 7: 108, 146, 172; 11: 210; 1: 80 — 81; 9: 136; 17: 140], який у формі дав. мн. чол. р. мав флексійну акцентуацію — *čьгдѣтъ. У Чудівському Новому Завіті цей прикметник зафіксовано зі старим флексійним наголосом: *черно* (ЧНЗ, 151 зв.). На староукраїнському ґрунті форми аналізованого короткого прикметника вирівняли наголос за кореневою морфемою під впливом повних форм: *черное* (Адельф., 32), *черный* (Гр. Зиз., 20). Українські

видання Апостола XVII ст. також фіксують кореневу акцентуацію: *чёрномъ* (Л. Сл., 12; К., 9 зв.). Отже, у львівській пам'ятці знак наголосу поставлено згідно з прямофонетичною стратегією, що відбиває «живу» староукраїнську вимову.

Таким чином, більшість коротких прикметників, засвідчених у львівському виданні Апостола 1574 р., відбиває саме тогочасний староукраїнський наголос: *антихристовъ, долъженъ, долъжни, истиненъ, мертва, мудры, ненову, непросты, подобну, чёрномъ*.

В окремих випадках наголос досліджуваних форм зумовлений або церковнослов'янською акцентною традицією, або тогочасною місцевою вимовою: *жестоко*.

Деякі лексеми теж відбивають староукраїнську акцентуацію, проте, як показує наше дослідження, характеризуються в пам'ятках варіантним наголосом, що був згодом втрачений сучасною українською літературною мовою у зв'язку з тим, що згадані нижче лексеми були нею втрачені та замінені іншими: *свободни, оужасенъ, оужасни*.

Прикметники (короткі форми) не так послідовно зберігають первісний праслов'янський наголос, як, приміром, іменники; у цьому класі слів відбуваються активні акцентні процеси щодо вирівнювання наголошення словоформи в межах словозмінної парадигми; крім того, на українському ґрунті короткі прикметники поступово витісняються повними формами. Але відмінності в наголошенні, засвідчені у львівській та московській пам'ятках, переконують у тому, що вони є доказом того, що тогочасні староукраїнська і староросійська акцентні системи суттєво відрізнялися між собою.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ (пам'ятки, словники, граматики)

1. Адельф. — Адельфотес. Грамматика. — Львів, 1591 (стародрук).
2. Бар. — *Баранович Л.* Меч духовный. — К., 1666 (стародрук).
3. Бер. — *Бернда П.* Лексікон славенороскій, и имен тлъкованіе. — К., 1627 / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961 (стародрук, перевид. фотомех. способом). — 272 с.
4. Бурц. — *Бурцовъ В.* Євангелие учительное. — М., 1639 (стародрук).
5. Вед. 1703 — *Вѣдомости* времени Петра Великого. — Спб., 1703 (стародрук).
6. Вед. 1705 — *Вѣдомости* времени Петра Великого. — Спб., 1705 (стародрук).
7. Величк. — *Величковський І.* Твори. — К.: Наукова думка, 1972. — 191 с.
8. Волк. — *Волкович І.* Розмышляньє о муцѣ Христа Спасителя нашего, 1631 // Резанов В. Драма українська. — К., 1926. — С. 91–127.
9. Гал. — *Галатовскій І.* Ключ разумѣнія. — К., 1659 (стародрук).
10. Гр. Зиз. — *Зизаній Л.* Грамматіка словенска. — Вильно, 1596 / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К.: Наукова думка, 1980 (стародрук, факсим. вид.).
11. Гр. См. — *Смотрискій М.* Грамматіки славенския правильное синтагма. — Єв'є, 1619 / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К.: Наукова думка, 1979 (стародрук, факсим. вид.).
12. Зиз. С. — *Зизаній С.* Казанье св. Кирилла. — Вильно, 1596 // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. — Л., 1906. — Т. 5. — С. 1–245.
13. Зін. Прип. — *Зіновійв К.* Вірші. Приповісті посполиті (XVII — XVIII ст.). — К.: Наукова думка, 1971. — 389 с.
14. К. — Апостол. — К., 1630 (стародрук).

Пономаренко С.С.

15. Л. — Апостол. — Львів, 1574 (стародрук).
16. Л. Сл. — Апостол. — Львів, 1639 (стародрук).
17. М. — Апостол. — М., 1564 (стародрук).
18. Погр. ОС — *Погрібний М.І.* Орфоепічний словник. — К.: Рад. шк., 1984. — 629 с.
19. Поезія XVI–XVII — Українська поезія (кінець XVI — початок XVII ст.). — К.: Наукова думка, 1978. — 431 с.
20. Посл. Гр. — *Лихачёв Д.С.* Послание Грозного в Кирилло-Белозерский монастырь, 1573 // Труды отдела древнерусской литературы АН СССР. — М. — Л.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. 8. — С. 57–124.
21. Ратн. — Ученіе и хитрость ратного строені# пхотныхъ людеи. — М., 1647 (стародрук).
22. Сл. Лекс. — *Славинецькій Є., Корецькій-Сатановській А.* Лексикон славено-латинській. — М. (середина XVII ст.) // Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К.: Наукова думка, 1973. — С. 421-540.
23. Служ Стр. — Служебник. — Стрятин, 1604 (стародрук).
24. С. Пол. — *Полоцькій С.* Вечер» душевна». — М., 1681 (стародрук).
25. Т. З. — *Земка Т.* // Отроковский В.М. Тарасий Земка, южнорусский литературный деятель XVII ст. — Пг., 1921. — С. 81–119.
26. УЛВН — Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник / Уклад. І.Р. Вихованець, С.Я. Єрмоленко, Н.М. Сологуб, Г.Х. Щербатюк. — К.: Наукова думка, 1973. — 724 с.
27. ЧНЗ — Чудівський Новий Завіт, 1355 / Огієнко І. Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 року: Записки чина св. Василя Великого. — Львів, 1937 — 104 с.

СКРОЧЕННЯ НАЗВ МОВ, ТЕРМІНІВ, ПОНЯТЬ

а. п.	— акцентна парадигма	наз.	— називний відмінок
відм.	— відмінок	одн.	— однина
дав.	— давальний відмінок	ор.	— орудний відмінок
дв.	— двоїна	псл.	— праслов'янська мова
др.	— давньоруська мова	род.	— родовий відмінок
жін. р.	— жіночий рід	сер. р.	— середній рід
зв.	— зворотний бік аркуша	строс.	— староросійська мова
зн.	— знахідний відмінок	стукр.	— староукраїнська мова
мн.	— множина	чол. р.	— чоловічий рід

1. *Булатова Р.В.* Старосербская глагольная акцентуация / Р.В. Булатова. — М.: Наука, 1975. — 281 с.
2. *Булаховський Л.А.* Вибрані праці: У 5-и т. / Л.А. Булаховський. — К.: Наукова думка, 1977. — Т. 2. — 631 с. — (Українська мова).
3. *Булаховський Л.А.* Вибрані праці: У 5-и т. / Л.А. Булаховський. — К.: Наукова думка, 1980. — Т. 4. — 575 с. — (Слов'янська акцентологія).
4. *Булаховський Л.А.* Вибрані праці: У 5-и т. / Л.А. Булаховський. — К.: Наукова думка, 1983. — Т. 5. — 615 с. — (Слов'янська акцентологія).
5. *Веселовська З.М.* Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI — початок XVIII століть) / З.М. Веселовська. — Х.: Вид-во Харківського університету. — 1970. — 163 с.
6. *Винницький В.М.* Українська акцентна система: становлення, розвиток / В.М. Винницький. — Львів: Бібл'ос, 2002. — 578 с.
7. *Дыбо В.А.* Славянская акцентология: Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском / В.А. Дыбо. — М.: Наука, 1981. — 272 с.

Акцентні відмінності коротких прикметників у ... виданні Апостола 1574 р...

8. Желязкова В.В. Наголошення прикметників, займенників, числівників та прислівників в «Енеїді» І. Котляревського: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова” / В.В. Желязкова. — К., 2001. — 19 с.
9. Зализняк А.А. От праславянской акцентуации к русской / А.А. Зализняк. — М.: Наука, 1985. — 428 с.
10. Иллич-Свитыч В.М. Именная акцентуация в балтийском и славянском: Судьба акцентуац. парадигм / В.М. Иллич-Свитыч. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — 179 с.
11. Колесов В.В. История русского ударения: Именная акцентуация в древнерусском языке / В.В. Колесов. — Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1972. — 256 с.
12. Колесов В.В. Очерки по русской исторической акцентологии / В.В. Колесов. — Szeged, 1978. — 158 с.
13. Огієнко І. Наголос, яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок: Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії / І.І. Огієнко // Записки чина св. Василя Великого. — Львів, 1925. — Т. 1. — Вип. 3. — С. 197-220.
14. Огієнко І. Український наголос на початку XVII-го віку // Записки чина св. Василя Великого. — Жовква, 1926. — Т. 2. Вип. 1-2. — С. 4.
15. Потебня А.А. Ударение / А.А. Потебня // Подгот. к изд. В.Ю. Франчук. — К.: Наукова думка, 1973 — 172 с.
16. Скляренко В.Г. До теорії праслов'янського наголосу / В.Г. Скляренко // Мовознавство. — 1970. — №1. — С. 31-34.
17. Скляренко В.Г. Праслов'янська акцентологія / В.Г. Скляренко. — К.: Укр. книга, 1998. — 342 с.
18. Kiparsky V. Der Wortakzent der russischen Schriftsprache / V. Kiparsky. — Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverl., 1962. — 296 s.
19. Stang Ch. S. Slavonic accentuation / Ch.S. Stang. — Oslo ect.: Universitets-forl., 1957. — 194 p.

Sergiy Ponomarenko (Mykolayiv)

ACCENTUAL VARIANCES IN SHORT FORM OF AN ADJECTIVE OF THE LVIV EDITION OF APOSTOL DATED 1574 COMPARED WITH THE MOSCOW EDITION DATED 1564

The article covers accentual variances in short form of an adjective, it specifies stress tendencies of the analyzed allologs of the Lviv edition of Apostol via application of the data gathered from other sources dated 14-17AD, dictionaries, and other editions of Apostol dated 17 AD, except for the Russian one; it was proved that in the majority of cases such accentual differences were not erroneous, per contra they demonstrated practical Ukrainian stress of the 16th century that differed from the Russian one.

Key words: short form of an adjective, strong and weak forms, emphasis, accentuation, accentual paradigm.